

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИPECULIARITIES OF FORMATION OF ADOLESCENT SOCIAL ACTIVITY
IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

У статті описано змістове й методичне забезпечення процесу формування соціальної активності підлітків. Зокрема, визначено соціальну активність підлітка як певне когнітивне, емоційно-ціннісне та дієво-поведінкове утворення, що відображає ставлення школяра до соціуму. Описано програми спецкурсів соціального спрямування «Ціннісні орієнтири» для учнів 5-7 класів, «Життєтворчість» для учнів 8-9 класів і спецкурс «Життєва економіка» для учнів 5-9 класів. Метою соціальної освітньої програми «Ціннісні орієнтири» для учнів 5-7 класів є формування в учнів життєвих, соціальних і громадянських компетентностей у їхньому ставленні до суспільства, природи, людей і самих себе; розвиток моральних, вольових, ділових, комунікативних якостей особистості, виховання відповідальності за своє здоров'я, за вчинки. Соціальна освітня програма «Життєтворчість» для учнів 8-9 класів має на меті формування соціальної активності підлітків; збагачення й удосконалення людської сутності підлітків за допомогою соціально-педагогічної та соціально-культурної підтримки їхніх власних зусиль, спрямованих на набуття своєї особистісної, громадянської та соціокультурної ідентичності; набуття вихованцями здатності операційно володіти набором програм діяльності й рольової поведінки, характерних для соціуму, а також засвоєння ними знань, цінностей і норм, необхідних для співпраці в соціумі. Основною метою спецкурсу «Життєва економіка» є соціально-економічна освіта й виховання школярів, підвищення соціально-економічної компетентності учнів; формування життєвих компетенцій, необхідних у практичній діяльності, формування навичок раціональної споживчої поведінки, розвиток раціонального соціального мислення. Зазначено технології, методи та прийоми, що сприяють формуванню соціально значимих якостей особистості, таких як наполегливість, ініціативність, самостійність, креативність, комунікативність, відповідальність, толерантність.

Ключові слова: соціальна активність під-

літка, соціальна освітня програма, технології, методи, прийоми.

The article describes the content and methodological support of the process of formation of social activity of adolescents. In particular, the social activity of a teenager is defined as a certain cognitive, emotional-value and effective-behavioral formation, which reflects the student's attitude to society. The programs of special courses of social orientation "Valuable landmarks" for students of 5-7 grades, "Life-creation" for students of 8-9 grades and a special course "Life economics" for students of 5-9 grades are described. The purpose of the social educational program "Valuable Landmarks" for students in grades 5-7 is to develop students' life, social and civic competences in their attitude to society, nature, people and themselves; development of moral, strong-willed, business, communicative qualities of the person, education of responsibility for the health, for actions. The social education program "Life-creating" for students of grades 8-9 aims at: forming the social activity of adolescents; enrichment and improvement of the human essence of adolescents through socio-pedagogical and socio-cultural support of their own efforts aimed at acquiring their personal, civic and socio-cultural identity; acquisition by the pupils of the ability to operationally possess a set of programs of activity and role behavior characteristic of the society, as well as assimilation by them of the knowledge, values and norms necessary for cooperation in the society. The main purpose of the special course "Life Economy" is the socio-economic education and upbringing of students, improving the socio-economic competence of students; formation of vital competences necessary for practical activity, formation of skills of rational consumer behavior, development of rational social thinking. The article describes technologies, methods and techniques that contribute to the formation of socially significant personality traits such as: persistence, initiative, independence, creativity, communicativeness, responsibility, tolerance.

Key words: social activity of teenager, social educational program, technologies, methods, techniques.

УДК 371.48

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-2-27>

Кирилюк С.Д.,

канд. пед. наук, докторант
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується якісними змінами пріоритетів і цінностей у суспільній свідомості, що не могло залишити поза увагою освіту й педагогічну науку загалом. Особливу тривогу викликає неготовність молоді, в тому числі учнів загальноосвітніх шкіл, до сприйняття загальнолюдських і національних духовно-моральних цінностей і її соціальна пасивність [2].

Більшою мірою духовна криза позначилася на дітях, які в умовах переоцінки цінностей виявилися у своєрідному моральному й соціальному вакуумі, що негативно впливає на особистісне становлення підростаючого покоління. Тож сьо-

годні одним із першочергових завдань, які стоять перед закладами загальної середньої освіти, є формування високоморальної та соціально активної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості формування соціально активної особистості проаналізовано в роботах І. Беха, І. Гавриш, П. Кананіхіна, Л. Канішевської, Т. Мальковської, Н. Пономарчук, М. Рожкова, Л. Спірина, М. Уйсімбаєвої, Л. Уманського, Г. Філонова, М. Яценко та ін. Проте, незважаючи на широке відображення проблеми в спеціальній літературі, проблема формування соціальної активності учнів недостатньо висвітлена в наукових дослідженнях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні не створено єдиного змістового й методичного забезпечення формування соціальної активності підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Метою статті є обґрунтування змістового й методичного забезпечення процесу формування соціальної активності підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ступінь успішності «входження» особистості в суспільство великою мірою визначається її активністю, тобто «здатністю виробляти значимі перетворення у світі на основі осягнення багатств матеріальної й духовної культури» [с. 260]. Активність особистості виявляється у творчості, вольових актах і спілкуванні, її інтегральною характеристикою є активна життєва позиція. Соціальна активність підростаючої особистості виникає як результат соціалізуючих впливів її оточення (батьків, педагогів, різних соціальних інститутів) у «тимчасовому інтервалі дорослішання» [1, с. 29].

Соціальна активність – це здатність включатися в спеціальну для цього віку діяльність із вирішення суспільних завдань, виявляти такий рівень активності, який сприяв би отриманню результатів, що є значущими й для інших людей, і для себе [3].

У нашому розумінні соціальна активність підлітка – це певне когнітивне, емоційно-ціннісне та дієво-поведінкове утворення, що відображає ставлення школяра до соціуму.

Ми вважаємо, що розвитку соціальної активності школярів сприяє вся освітня діяльність цілісного педагогічного процесу, але передусім змістове й методичне забезпечення формування соціальної активності в ЗЗСО.

Тож з метою формування соціальної активності учнів основної школи в експериментальних ЗЗСО до варіативного складника освітньої програми включено курси соціального спрямування «Ціннісні орієнтири» для учнів 5-7 класів, «Життєтворчість» для учнів 8-9 класів (які проводилися як факультативи) та спецкурс «Життєва економіка» для учнів 5-9 класів.

Соціальна освітня програма під назвою «Ціннісні орієнтири» для учнів 5-7 класів спрямована на створення умов для формування соціальної активності особистості й набуття молодшими підлітками необхідних соціальних навичок.

Метою програми є формування в учнів життєвих, соціальних і громадянських компетентностей у їхньому ставленні до суспільства, природи, людей і самих себе; розвиток моральних, вольових, ділових, комунікативних якостей особистості, виховання відповідальності за своє здоров'я, за вчинки.

Завдання програми: сформувати ціннісне ставлення до власної особистості, усвідомлене розуміння індивідуальних життєвих цінностей, відпо-

відальне ставлення до вибору життєвого шляху; навчити навичок пізнання самого себе, осмислення сильних і слабких сторін своєї особистості, прийняття себе як цінності й самовиховання; розвивати здатність до самоаналізу, самопізнання, навички ведення позитивного внутрішнього діалогу про самого себе; формувати соціальну активність особистості та важливі соціально спрямовані особистісні якості підлітків; формувати комунікативну культуру, навички конструктивної взаємодії на основі толерантності; формувати прагнення до вільного прийняття гідних людини цілей; формувати позитивний образ майбутнього.

Заняття для учнів щодо формування соціальних навичок об'єднано в тренінговий цикл, ідея якого – підвищення соціальної активності на основі ціннісно-цільової позиції. Під час тренінгів учень відкриває різноманітність своїх життєвих ролей і вибудовує свій світ цінностей. Ця програма включає ігри та вправи, які формують позитивну самосвідомість, учать цінувати свою й чужу індивідуальність і працювати в команді, тобто ті якості соціально активної особистості, які дають змогу вирішувати багатоступінчасті завдання. Усвідомлення нової інформації відбувається через виконання практичних завдань.

Програма занять для учнів 5-7-х класів складається із 17 занять, протягом яких учні отримують певний соціальний досвід, формують власну життєву позицію, розвивають соціальну активність. Спочатку в учнів виробляється відповідне ціннісне ставлення до предмета чи явища, а потім освоюються адекватні способи поведінки в цій ситуації.

Заняття сплановані так, щоб підлітки через прийняття себе, розуміння цінностей навколишнього світу усвідомили свою роль і своє місце в соціумі. Тож особлива увага під час тренінгу приділялася рефлексії для поступового, більш глибокого усвідомлення себе, що є основою успішності. Також під час заняття учням пропонувалося виконати вправи на вироблення соціальних навичок, тактик ефективної взаємодії з оточенням з урахуванням отриманої інформації й досвіду. З метою відпрацювання навичок у вирішенні власних проблем підлітки вирішували ситуативні завдання та виконували творчі вправи.

Соціальна освітня програма «Життєтворчість» для учнів 8-9 класів має на меті формування соціальної активності підлітків; збагачення й удосконалення людської сутності підлітків за допомогою соціально-педагогічної та соціально-культурної підтримки їхніх власних зусиль, спрямованих на набуття своєї особистісної, громадянської й соціокультурної ідентичності; набуття вихованцями здатності операційно володіти набором програм діяльності та рольової поведінки, характерних для соціуму, а також засвоєння ними тих знань, цінностей і норм, необхідних для співпраці в соціумі.

Основним завданням цієї програми є розвиток здатності підлітків узгоджувати самооцінку й допомога з можливостями їх реалізації в певному соціальному середовищі та вміння створювати соціально-прийнятні умови для такої реалізації.

Особливістю цієї програми є її практична спрямованість. Програма реалізується за допомогою використання методів активного навчання (рольові ігри, вправи тренінгу, творчі завдання тощо). Вона побудована на основі позитивного особистісного підходу, психоаналізу, гештальт-терапії, арт-терапії, використання технік казкотерапії, психодрами, трансактного аналізу тощо, охоплює різні сфери життя підлітка.

Програма складається із шести блоків:

I. *Особистісний блок* – перший, вступний, блок спрямований на пізнання внутрішнього «Я» підлітків.

II. *Емоційний блок* – розширення знань учасників про почуття й емоції, вироблення вміння керувати своїми почуттями та емоційними реакціями, відреагування витіснених почуттів і підвищення емоційної зрілості.

III. *Комунікативний блок* – формування навиків спілкування, вміння встановлювати контакт, слухати, висловлювати свою точку зору, аргументувати й відстоювати свої інтереси, приходити до компромісного рішення.

IV. *Блок соціальної активності* – сприяти успішній взаємодії учасників у різних соціальних ситуаціях, досягненню ними намічених цілей.

V. *Блок гендерної соціалізації* – засвоєння прийнятих моделей чоловічої та жіночої поведінки, стосунків, норм, цінностей і гендерних стереотипів.

VI. *Інтеграційний блок* – мета – інтеграція досвіду, отриманих знань і навичок, соціалізація учасників і вихід із тренінгу.

Розуміння основ соціально-економічних відносин в економічній сфері життя людей формує в підлітків критичне мислення та активну життєву позицію. Основною метою спецкурсу «Життєва економіка» є соціально-економічна освіта й виховання школярів, підвищення соціально-економічної компетентності учнів; формування життєвих компетенцій, необхідних у практичній діяльності, формування навичок раціональної споживчої поведінки, розвиток раціонального соціального мислення.

Завдання: ознайомити учнів з основними поняттями навчального курсу; формування уявлення про економіку як сферу діяльності людини, пов'язану з проблемою задоволення потреб, урахування обмеженості можливостей; освоєння прийомів вибору; оволодіння елементарними економічними розрахунками; формування грамотної споживчої поведінки, культури взаємин споживача й інших учасників ринку; формування цілісного уявлення про роль родини в системі фінансово-економічних відносин; ознайомлення учнів з основними правилами ведення родинних та особис-

тих фінансів, правилами формування бюджету; формування вміння раціонального використання власних і родинних фінансів; навчати приймати раціональні економічні рішення; формування навичок збільшення заощаджень, забезпечення фінансової безпеки родини; виховання ощадливості, акуратності, відповідальності за доручену справу; вміння доводити розпочату справу до кінця, раціонально використовувати різні ресурси, дбайливо ставитися до особистого, сімейного, шкільного й іншого майна; формування активної життєвої позиції підлітків.

Програма курсу будується за такими змістовими лініями:

5 клас «Я і економіка» – розділ I. Економіка як життєвий простір; розділ II. Потреби; розділ III. Блага; розділ IV. Я – раціональний споживач; розділ V. Самоменеджмент.

6 клас «Сім'я і економіка» – розділ I. Домогосподарство як суб'єкт економічних відносин; розділ II. Сімейна економіка; розділ III. Сімейне господарювання.

7 клас «Товарно-грошові відносини» – розділ I. Гроші; розділ II. Товарообіг; розділ III. Послуги.

8 клас «Ринок навколо нас» – розділ I. Основні складники ринкових відносин; розділ II. Види ринків; розділ III. Як працює ринок.

9 клас. «Ми в національній економіці» – розділ I. Економічна роль держави; розділ II. Макро-економічна нестабільність і державні фінанси; розділ III. Моє місце в економіці держави.

У процесі економічної освіти учні отримують уявлення про багатство навколишнього світу, втілене в природі, мистецтві, результатах праці людей. Учні усвідомлюють залежність добробуту суспільства й людини, задоволення їхніх потреб від рівня освіти, від якості праці; пізнають значення природних багатств для людини; переймаються дбайливим ставленням до природи й усіх видів ресурсів; підходять до розуміння ролі грошей як оцінки результату праці людей [2].

Серед безлічі технологій, використовуваних для формування соціальної активності, під час уроків, на нашу думку, найбільш актуальними є технології особистісно орієнтованого навчання, групові технології, проектною діяльності, проблемного, розвивального навчання, інтерактивні технології тощо. Також доцільно використовувати методи й прийоми соціально активного навчання, такі як групові проблемні дослідження з елементами творчості, колективні дослідження; вирішення проблемних і діагностичних завдань; різні види дискусій; «мозковий штурм»; конкурси знань і вмінь; роботу зі створення соціально значимих проектів; метод аналізу конкретних ситуацій; метод діалогу; метод інциденту тощо. Використання зазначених технологій, методів і прийомів сприяє формуванню соціально значимих якостей особистості, таких як

наполегливість, ініціативність, самостійність, креативність, комунікативність, відповідальність, толерантність тощо.

Також в освітній діяльності варто інтегрувати форми навчання – основні, додаткові та допоміжні, проводячи інтегровані соціально освітні заняття з метою формування соціальної активності підлітків. Така форма роботи є досить дієвою, адже під час підготовки до таких занять діти мають додатково готуватися як самостійно, так і групами, шукати інформацію, вигадувати завдання для однолітків, збирати інформацію в громадських організаціях. А це, у свою чергу, сприяє формуванню відповідальності, комунікативних навичок, умінню співпрацювати, планувати діяльність, аналізувати тощо [4].

На наше переконання, залучення до освітнього процесу представників громади дасть змогу значно активізувати процес соціалізації учнів. Тому з метою формування соціальної активності учнів, ознайомлення їх із соціальними проблемами свого населеного пункту на уроки варто запрошувати працівників громадських організацій, підприємців, викладачів закладів вищої освіти та ін. Під час таких занять учні матимуть можливість отри-

мували консультації із соціально значимих питань, спробувати себе як журналісти, вчитися дискутувати тощо. Такі зустрічі будуть корисними як для учнів, так і для гостей.

Висновки. Отже, формування соціальної активності підлітків є більш ефективним за умови реалізації соціально спрямованих спецкурсів, використання інтерактивних та інноваційних технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Булавенко С.Д. Освітньо-інформаційний простір для формування соціально-активної особистості : навчально-методичний посібник. Ніжин : ПП Лисенко, 2019. 314 с.
3. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія. Київ : ХмЦНП, 2011. 368 с.
4. Коляда Н.М. Дитячий рух як інститут соціалізації дітей та підлітків. *Соціалізація особистості* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, грудень 2008 р.). Київ, 2009. С. 179-187.